
El procés urbanístic de la muntanya de Montjuïc de Barcelona, 1859-1935.

Fonts documentals i bibliogràfiques

Guillem Fernàndez González*

Les notícies relacionades amb la urbanització de la muntanya de Montjuïc resten a l'ombra de l'esdeveniment de l'Exposició Internacional de 1929, que ha acaparat de forma majoritària l'atenció dels investigadors.

Aquesta comunicació té per objectiu fer un estudi bibliogràfic i crític sobre la urbanització de Montjuïc entre els anys 1859 i 1935, a partir dels textos publicats en llibres, premsa, etcètera, escrits per arquitectes, geògrafs i historiadors durant el període comprès entre el regnat d'Isabel II i l'actualitat.

Per això, s'ha cregut oportú dividir l'article en tres grans blocs. El primer, «El saintsimonisme català i la idea d'eixample d'Ildefons Cerdà», se centra en els estudis realitzats per aquest enginyer sobre la reforma i eixample de la ciutat de Barcelona i la urbanització integral de Montjuïc. Al marge de les analogies entre el model geomètric de l'eixample i les ciutats racionalistes dels utopistes d'època contemporània, Cerdà considerava l'acció urbana com una eina indispensable per al desenvolupament econòmic i social de la ciutat (poc després, Josep Amargós donava compte de la importància de l'urbanisme per revalorar la muntanya de Montjuïc i promoure el seu progrés social).

Amb el títol “Noucentisme, nacionalisme i historicisme”, el segon bloc recull, d'una banda, els autors vinculats al pensament noucentista i, en concret, a la idea de Catalunya-ciutat –o millor dit, d'una nacionalitat catalana de caire municipalista– i de mediterraneïtat (Josep Puig i Cadafalch, Lluís Duran i Ventosa, Manel Vega i March, Nicolau Maria Rubió i Tudurí...), dos aspectes que estaven estretament lligats a la gestació i projecció urbana de l'Exposició Internacional d'Indústries Elèctriques i les seves Aplicacions i General Espanyola de 1913. D'altra banda, es fa referència als estudiosos que investiguen l'evolució de la ciutat en relació amb el seu context històric (Francesc Carreras i Candi, Agustí Duran i Sanpere, Alexandre Cirici, etcètera).

El tercer bloc, “L'estudi de la ciutat o història urbana. Un equilibri entre la investigació i la divulgació”, pretén garbellar el contingut de la bibliografia més recent i seleccionar aquelles dades que permeten puntualitzar algun aspecte sobre l'objecte d'estudi (amb autors com Josep Emili Hernández-Cros, Ignasi de Solà-Morales, Manuel Torres Capell, Carme Grandas Sagarra, Estanislau Roca, Javier Monclús...).

Així, doncs, Montjuïc és la projecció urbana derivada de tots aquests pensaments i escrits, que van arribar a cristal·litzar en un conjunt que, encara avui, és una de les fites ineludibles de l'*skyline* de la ciutat i del seu teixit socioeconòmic.

El *saintsimonisme* català i la idea d'eixample d'Ildefons Cerdà

En els darrers quaranta-cinc anys, són nombroses les publicacions que s'han dedicat a la vida i obra d'Ildefons Cerdà. Malgrat l'abundant i rica documentació primària, preservada en els fons de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, l'Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona, l'Arxiu del Ministeri d'Obres Públiques i l'Arxiu Administratiu de Alcalá de Henares, encara hi ha pocs llibres, articles i assajos que estudiïn la seva figura amb seriositat i rigor documental. Però també s'han escrit diverses monografies i estudis especialitzats que, sens dubte, faciliten l'exposició i explanació crítica del projecte de l'Eixample.¹

El treball elaborat per Cerdà no es pot deslligar del context polític i social de mitjan segle XIX. Els canvis socioeconòmics succeïts durant el Bienni Progressista fins a la Revolució Gloriosa (1854-1868) van comportar transformacions urbanes importants per adequar la ciutat a les noves necessitats socials. No hem d'oblidar tampoc que Barcelona era un dels principals centres industrials i, per tant, un dels motors econòmics de la península gràcies a la Revolució Industrial iniciada a finals del segle anterior. Les precàries condicions de vida, els problemes de salubritat, de viabilitat en els nous nuclis urbans i les necessitats d'encabir el creixement de la població, exigien solucions urgents de caràcter urbà. I d'aquí deriva la importància del desplegament del seu projecte.

Els anys centrals del segle XIX van ser cabdals en la vida de Cerdà. Tot sigui dit de passada, Cerdà va finalitzar amb èxit els estudis a l'Escola d'Enginyers de Camins, Canals i Ports de Madrid el 1841. Poc després va treballar com a enginyer en diverses províncies del llevant espanyol, fins 1849. Durant aquesta etapa, executà moltes infraestructures: carreteres, sistemes d'abastament d'aigües, etcètera, als voltants de Barcelona,² i de ben segur que va aprofitar aquesta experiència per emprendre el projecte de l'Eixample.³

Un cop va establir-se a Barcelona, evidencià una ciutat constreta i limitada per muralles on l'augment poblacional dificultava la seva habitabilitat –tal com queda palès en les constants queixes i suggeriments de la ciutadania.⁴ També desenvolupà funcions polítiques vinculades amb l'esperit progressista de l'època: diputat de la Cambra baixa de les Corts Generals el 1850 en una candidatura conjunta amb Estanislau Figueres, Pascual Madoz i Jacint Feliu Domènech; regidor de l'Ajuntament de Barcelona en tres

* Universitat de Barcelona.

1. La dimensió de la seva obra ha estat objecte de recerques serioses com la de: Fabià ESTAPÉ, *Vida y obra de Ildefonso Cerdà*, Madrid, Instituto de Estudios Fiscales, 1971; Arturo SORIA I PUIG, *Hacia una teoría general de la urbanización. Introducción a la obra teórica de Ildefonso Cerdà (1815-1876)*, Madrid, Turner, 1979.
2. Isabel MARGARIT, «Bibliografía: Ildefonso Cerdà», dins VVAA, *Cerdà. Ciudad y Territorio. Una visión de futuro*, Barcelona, Electa-Fundació Catalana per a la Recerca, 1994, pàg. 144-145.
3. Francesc MAGRINYÀ, «Les propostes d'Ildefonso Cerdà, 1854-1875: l'expressió urbanística i territorial d'un projecte de modernització», dins Ramon GRAU (Coord.), *Cerdà i els altres. La modernitat de Barcelona 1854-1874*, Barcelona, Arxiu Històric de la Ciutat (*Barcelona Quaderns d'Història*, 14), 2008, pàg. 83-116.
4. Vegeu el fulletó escrit pel metge higienista Pere Feliu Monlau el 1840 titulat *Abajo las murallas!!! Memoria sobre las ventajas que reportaría Barcelona, y especialmente su industria, de la demolición de las murallas que circuyen la ciudad*, Barcelona, Imprenta del Constitucional, 1841.

períodes 1856, 1863–1864 i 1865–1866; diputat provincial el 1871 i president interí de la Diputació de Barcelona el 1874⁵.

Si bé la tasca política el mantingué ocupat, mai no va abandonar els seus treballs relacionats amb l'Eixample de Barcelona, des del plànol topogràfic del nou teixit urbà i traces parcel·làries, el 1855, fins a les múltiples versions del seu pla, entre 1855 i 1859, incloent-hi el projecte d'urbanització de la muntanya de Montjuïc de 1872,⁶ i sense obviar, és clar, les teoritzacions i reflexions derivades del seu pensament urbanístic, que, de vegades, s'ha vinculat amb les idees dels socialistes utòpics de Charles Fourier, Etienne Cabet i Henri de Saint-Simon:⁷ un corrent intel·lectual que va començar-se a definir el 1848 a Barcelona amb l'inici de la publicació *La Fraternidad*, on concorrien figures com Pi i Margall, Clavé o Monturiol.⁸ Tanmateix, els seus escrits manifesten sovint quina era la seva actitud vers els utopistes:

Hemos visto aparecer en nuestros tiempos algunas utopías brillantes, deslumbradoras, y realmente han brillado, pero simplemente a la manera de un relámpago fugaz, y no han dejado en pos de sí rastro alguno.⁹

I afegeix:

A la generación presente con su espíritu de positivismo práctico, no se le debe, no se le puede ofrecer nada que, sobre estar convenientemente razonado, no reúna todas las condiciones necesarias para una realización inmediata y pronta. Los célebres proyectistas y utopistas del siglo XVI, XVII y aún del XVIII, serían justamente la burla y el escarnio del siglo nuestro.¹⁰

Cal dir, però, que Henri de Saint-Simon no només es limitava a denunciar les injustícies socials i imaginar societats ideals, sinó que, partint d'una anàlisi científica de la història, sobretot focalitzada en els mecanismes socioeconòmics, proposava transformar la societat cap a realitats més justes. I aquest és el *leit motiv* per fer front a un projecte urbanístic agosarat com és l'eixample il·limitat de Cerdà: tal com s'ha comentat anteriorment, Cerdà va estudiar a l'Escola d'Enginyers de Camins entre els anys 1835 i 1841, reducte del pensament *santsimonià* de l'Ecole Polytechnique de París. També va poder rebre la influència de la filosofia d'Henri de Saint-Simon a través de Ferdinand de Lesseps, cònsol de França a Barcelona durant el període de 1841 i 1848.¹¹

5. Tots aquests aspectes es troben en Joan FUSTER, «Cerdà i la política de progrés», dins AAVV, *La política pràctica. Cerdà i la Diputació de Barcelona*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 2009, pàg. 81-90.

6. Ramon GRAU, «Ildefonso Cerda y la geografía catalana», *Revista de Geografía* (Barcelona), XIV, 1-2 (1980), pàg. 75-89.

7. Fabià ESTAPÉ, «En torno a la ideología de Ildefonso Cerda», dins AAVV, *Cerdà y su influjo en los ensanches de poblaciones*, Madrid, Ministerio de Fomento, 2004, pàg. 16.

8. Francesc MAGRINYÀ, «Las influencias recibidas y proyectadas por Cerdà», *Ciudad y Territorio. Estudios Territoriales*, XXXI, 119-120 (1999), pàg. 95-117.

9. Ildefons CERDÀ, *Teoría de la viabilidad urbana y reforma de la de Madrid*, gener 1861. Memòria de l'avantprojecte de Reforma Interior de Madrid, dins *Teoría de la viabilidad urbana*, vol. II, Madrid, MOPT & Ayuntamiento de Madrid, 1991, pàg. 1066.

10. Ildefons CERDÀ, *Pensamiento económico del Proyecto del ensanche de Barcelona*, 1860, dins *Teoría de la construcción de las ciudades*, vol. I, Madrid, INAP - Ajuntament de Barcelona, 1991, pàg. 459.

11. Francesc MAGRINYÀ, «El ensanche y la reforma de Ildefonso Cerda como instrumento urbanístico de referencia en la modernización urbana de Barcelona», *Scripta Nova. Revista Electrónica de Geografía*

En efecte, Cerdà pretenia aconseguir el progrés social de la ciutat amb millors serveis i qualitat de vida a través de la transformació de les estructures urbanes i, per això, era necessari realitzar una anàlisi del conjunt del territori o d'un àmbit concret en funció de les seves necessitats específiques: urbanístiques, higièniques, econòmiques o de mobilitat. A més, tot això s'havia de materialitzar en un programa d'actuació real i factible, i amb aquesta finalitat utilitzava la inferència estadística, anteriorment ja emprada per Monlau, Pi i Arimón, Madoz i Figuerola.¹²

Per tant, tota la seva obra s'ha d'entendre com un estudi metòdic i crític de la realitat urbana de Barcelona; un coneixement urbà que el 1867 aspira a donar-ne la darrera explicació i a orientar-lo cap una teorització científica de caràcter general.¹³ De fet, els estudis urbanístics d'àmbit municipal havien de servir de base el 1867 per escriure la seva *Teoría general de la urbanización*.¹⁴ Els afers legals, administratius, econòmics i financers permeten, d'una banda, definir el gruix del seu treball –*Ordenanzas de Construcción de Barcelona* (1859), *Pensamiento económico...* (1859-1860), *Reforma y ensanche de Barcelona. Plan económico* (1860)– i, de l'altra, analitzar la viabilitat del seu projecte.¹⁵

L'incompliment de la transmissió de drets sobre els terrenys de les antigues fortificacions del govern de l'Estat, sumat a la negativa per reformar la llei d'expropiació forçosa de 1836, que emparava els propietaris en detriment dels interessos públics, va suposar ajornar l'aprovació de les bases econòmiques de l'eixample i, en conseqüència, demorar el seu procés constructiu.¹⁶ Agafem un fragment representatiu del seu opuscle *Cuatro palabras sobre el Ensanche*, de 1861:

-
- i Història i Ciències Socials* (Barcelona, Universitat de Barcelona), XIII, 296 (3) (1-VIII-2009). <http://www.ub.es/geocrit/sn/sn-296-3.htm> [consultat: 1/ 10/ 2011]. Ramon GRAU, «Un saintsimonià a la Barcelona del vuit-cents», dins *La raó a la ciutat: el pla Cerdà, Metròpolis. Revista d'informació i pensament urbà* (Barcelona), 76 (tardor de 2009), pàg. 49-53; i del mateix autor, «El sansimonismo: horizonte ideológico de Ildefonso Cerdà», dins AAVV, *Cerdà y la política práctica: organizar el territorio*, Barcelona, Generalitat de Catalunya i Diputació de Barcelona, 2010.
12. Ramon GRAU i Marina LÓPEZ, veus “Capmany”, “Historiografía”, “Il·lustració”, “Monlau”, “Pi i Arimón” i “Positivisme”, dins Francesc ARTAL, *Ictineu. Diccionari de les ciències de la societat als països catalans (segles XVIII-XX)*, Barcelona, Edicions 62, 1979.
 13. Ildefonso CERDÀ, *Teoría general de la urbanización y aplicación de sus principios y doctrinas a la reforma y ensanche de Barcelona*, Imprenta Española, Madrid, 1867.
 14. Ildefonso CERDÀ, *Memoria del Anteproyecto de Ensanche de Barcelona*, 1857, dins *Teoría de la construcción...*, pàg. 51-106; del mateix autor, *Teoría de la construcción de las ciudades aplicadas al Proyecto de reforma y ensanche de Barcelona...*, dins *Teoría de la construcción...*, pàg. 107-456; i també, *Necesidades de la circulación y de los vecinos de la calles con respecto a la vía pública...*, 1863 (exemplar sense peu d'impremta dipositat a la biblioteca de Geografia, Història i Filosofia de la Universitat de Barcelona).
 15. Ildefonso CERDÀ, *Ordenanzas de Construcción de Barcelona*, 1859, dins *Teoría de la construcción...*, vol. I, pàg. 513-548; del mateix autor, *Pensamiento económico...*, 1859-1860, dins *Teoría de la construcción...*, pàg. 457-471; y també, *Reforma y ensanche de Barcelona. Plan económico*, 1860, dins *Teoría de la construcción...*, pàg. 472-478.
 16. Glòria SANTA-MARIA, «La política municipal de Josep Santa-Maria, alcalde de Barcelona, 1858-1863», dins Ramon GRAU (Coord.), *La ciutat i les revolucions, 1808-1868. I, Les lluites del liberalisme*, Barcelona, Arxiu Històric de la Ciutat (*Barcelona Quaderns d'Història*, 10), 2004, pàg. 219-234. Tot això està recollit en el seu darrer llibre: Gloria SANTA-MARIA, *Decidir la ciutat futura. Barcelona 1859*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Museu d'Història de Barcelona, 2009.

Se hace sentir muy poderosamente una tendencia marcada y positiva a cortar los trámites, a desvanecer dificultades, a destruir obstáculos a fin de que el ensanche llegue a ser una realidad.¹⁷

Finalment, el pla Cerdà va tirar endavant i va ser aprovat per reial ordre de 31 de maig de 1860:

Así es que después que el Gobierno dio el Real decreto de 31 de mayo del año anterior, el Exmo. Ayuntamiento abandonó por completo su actitud anterior, y ha trabajado con ahínco para que el ensanche sea una realidad... Hoy mismo se está ocupando con laudable esmero en dar su informe sobre la parte económica y administrativa del proyecto. Queda pues demostrado que el Ayuntamiento de Barcelona representante de las aspiraciones, necesidades é intereses del Municipio y digno sucesor de aquel que tuvo la gloria de iniciar en la esfera oficial el expediente de ensanche, lejos de oponer rémoras á la realización de esta incomparable mejora, la secunda por todos los medios que á su acción administrativa alcanzan¹⁸.

A grans trets, el seu projecte finalitzava amb la incorporació del barri d'Hostafrancs, a la vegada que traçava l'enforcadura de Gran Via de les Corts Catalanes i de l'avinguda del Paral·lel, o sigui l'actual plaça d'Espanya. D'aquesta manera, en un primer moment, el vessant nord de Montjuïc restava fora del teixit traçat i era destinat íntegrament a parc. Però, el 1872, un cop passada la Revolució Gloriosa, Cerdà va idear un estudi inclusiu de Montjuïc, on plantejava la urbanització integral de la muntanya, partint, d'una banda, de l'esquema general del projecte de l'Eixample i, de l'altra, del plànol topogràfic del massís realitzat tretze anys abans.¹⁹

El pla Cerdà es concep com una pauta per engegar nous projectes d'urbanització, com per exemple el planejament realitzat per l'arquitecte Josep Amargós i Samaranch entre els anys 1887 i 1914. En aquell temps, Montjuïc era considerat un lloc extremadament rostre, espadat i, consegüentment, poc accessible i de mal viure-hi, tal com descrivia Amargós:

Refugio hoy de gente de mal vivir las faldas de la montaña, no pasa día que se tenga noticia de inmoralidades de toda clase cometidas en ella.²⁰

Josep Amargós proposava convertir la muntanya en un lloc residencial, però també un gran parc de lleure. Per això, va tenir en compte tant les singularitats topogràfiques i poblacionals de Montjuïc com les comoditats i facilitats de trànsit entre les diferents barriades:

Las condiciones topográficas de la montaña y las circunstancias de las barriadas y zonas inmediatas [...] determinan indudablemente el principio general en que debe fundarse el proyecto. El Excmo. Ayuntamiento impuso la proyección de un paseo de

17. Ildefons CERDÀ, *Cuatro palabras sobre el Ensanche*, Barcelona, Imprenta N. Ramírez, 1861, pàg. 6.

18. CERDÀ, *Cuatro palabras...*, pàg. 7-8.

19. AAVV, *Teoría de la construcción de las ciudades: Cerdà y Barcelona*, Madrid, Instituto Nacional de Administración Pública, Ajuntament de Barcelona, Ajuntament de Madrid, 1991, pàg. 35 i 610-61.

20. Josep AMARGÓS, «Urbanización de la montaña de Montjuïc de Barcelona», *Arquitectura y Construcción* (Barcelona), 21 (8-I-1898), pàg. 11.

Ronda, que limitara en su parte alta las urbanizaciones alineadas á cordel, un paseo superior que circunvalara la montaña con las correspondientes vías de ascensión, y un proyecto de urbanización rural á desarrollar entre ellos; y la sola enumeración de estas ideas expresa ya el propósito de convertir á la montaña en sitio de recreo y esparcimiento, como pocos existan en las poblaciones mediterráneas, de establecer comunicaciones á toda clase de tránsitos y de lograr el saneamiento moral y el buen aspecto en las laderas de la montaña.²¹

Aquest treball significava un pas endavant respecte la relació de la retícula de l'Eixample i les barriades esteses al voltant del massís (el pla Amargós coincidí, a més, amb l'aprovació del concurs d'enllaços de 1905, guanyat per León Jaussely). Els veïnats de Santa Madrona, de Sant Bertran i de la França quedaven perfectament enllaçats entre ells per una via ronda –límit superior del faldar de la muntanya en direcció al passeig de Colom– i connectats a l'ortogonalitat del seu pla a partir de la prolongació de carrers adjacents.²² Malgrat això, el Pla Amargós va quedar parcialment escapçat pel desig de celebrar-hi una Exposició Internacional d'Indústries Elèctriques el 1913.

Noucentisme, nacionalisme i historicisme

El 1906 va significar l'inici del noucentisme amb la publicació del *Glosari* d'Eugeni Ors a *La Veu de Catalunya*. També va suposar un punt d'inflexió en la història del catalanisme polític. Aviat es va establir una estreta cooperació entre els intel·lectuals de l'època i els polítics catalanistes conservadors, sobretot relacionats amb la Lliga Regionalista. La voluntat d'autogovern, de recuperar i promoure la identitat i la tradició cultural catalana, va veure's materialitzada el 1914 amb la Mancomunitat, aleshores encapçalada per Enric Prat de la Riba, autor del llibre *La Nacionalitat Catalana*, on feia prevaler la seva opinió sobre l'hegemonia del nacionalisme català dins de l'Estat Espanyol:

Vèyem que Catalunya tenia llengua, dret, arts propis; què tenia un esperit nacional, un caràcter nacional, un pensament nacional; Catalunya era, donchs, una nació. Y'l sentiment de pàtria, viu en tots els catalans, ens feya sentir que pàtria i nació eren la mateixa cosa, y que Catalunya era la nostra nació, igual que la nostra pàtria [...] Conseqüència de tota la doctrina aquí exposada és la reivindicació d'un Estat català, en unió federativa ab els Estats de les altres nacionalitats d'Espanya.

Prat de la Riba, conjuntament amb altres homes de la Lliga, pretenia convertir la ciutat en una gran metròpolis i projectar-la com a referent de la modernització del país. De fet, la Catalunya–Ciutat és una visió noucentista que es fonamentava en el concepte següent: Barcelona com a centre referent de la nació. Fins i tot, Gabriel Alomar va anar molt més lluny en afirmar que el mot “catalanisme” s'havia de substituir pel de “barcelonisme”:

21. AMARGÓS, «Urbanización...», pàg. 11-12.

22. AMARGÓS, «Urbanización...», pàg. 11-14 i també la segona part del mateix article a *Arquitectura y Construcción* (Barcelona), 22 (23-1-1898), pàg. 29-33.

Podríem sintetitzar un poc –el temps ja ho permet– l’evolució total del nostre catalanisme... No, no: he posat un gran borró sobre la paraula «catalanisme», i he escrit en majúscules aquesta paraula, que ja és hora de proclamar, molt més pròpia: BARCELONISME; és a dir, florida de Ciutat, no ja de nació.²³

La ciutat era la punta de llança del procés de transformació social, urbanística, econòmica i industrial de Catalunya, i sota aquesta concepció s’organitzà una Exposició d’Indústries Elèctriques a Barcelona el 1913. No és estrany, doncs, que Josep Puig i Cadafalch declarés obertament:

L’obra de la Fira Universal portaria a Catalunya al Mercat del món y son pensament a la corrent de las ideas mundials [...] Som els catalans famolenchs de llibertat els que somnién en la forsa de una gran ciutat, rica y culta; en fer la nostra capital moderna; en arribar al triunf de la nostra rassa [...].²⁴

No obstant això, amb aquesta iniciativa, es pretenia divulgar els avenços tècnics i científics de l’època en el camp de l’electricitat, un sector encara incipient a Catalunya, i poder així ampliar els seus mercats més enllà de Barcelona. (Cal no oblidar la figura de Francesc Cambó i Batlle com a comissari de l’Exposició conjuntament amb Joan Pich i Pon. Cambó, estretament lligat amb el sector elèctric europeu, estava vinculat a la firma alemanya *AEG*, *Barcelona Traction* i la *Compañía Hispano Americana de Electricidad*, de la qual va arribar a ser president l’any 1926).

Fou aleshores quan l’Ajuntament va començar estudiar els emplaçaments possibles de la nova Exposició, que va convenir de situar-la a les immediacions de Montjuïc. Lluís Duran i Ventosa opinava al respecte:

Fer o no l’Exposició a Montjuïc tenia massa importància per al pervindre de Barcelona, per a deixar-lo resolt en contra [...] ja alguns homes vidents, alguns patricis de provat amor a la ciutat havien fixat com una orientació ciutadana necessària, la de la incorporació de la muntanya misteriosa, tan a prop realment de la ciutat tan allunyada moralment [...] Bé cal recordar amb una mica d’agraïment la visió encertada i el treball continuat i eficaç d’aquells que després d’haver compres com valia Montjuïc per a la vida urbana de la Ciutat estimada, saberen comprometre-la, per mitjà d’un projecte d’Exposició i l’acord d’emplaçar-la allí.²⁵

Tanmateix, com assenyala Manel Vega i March, altres opcions per ubicar-la foren el parc de Barcelona, la plaça de les Glòries Catalanes, el litoral de Llevant, així com les barriades del Besòs, d’Horta, de Pedralbes, etcètera.²⁶

Tal com s’ha explicat anteriorment, la reivindicació d’una tradició catalana va ser un dels trets més significatius del noucentisme. Un altre punt fort i important d’aquest

23. Gabriel ALOMAR, *El Futurisme i altres assaigs*, Barcelona, Edicions 62, 1970, pàg. 89-90.

24. Josep PUIG I CADAVALCH, «A votar per l’Exposició Universal», *La Veu de Catalunya*, 1-XI-1905, pàg. 3.

25. Lluís DURAN I VENTOSA, «Per què l’Exposició s’ha fet a Montjuïc. Una història recent que no es pot oblidar», *D’Ací i D’Allà*, número extraordinari dedicat a l’Exposició Internacional de Barcelona (desembre de 1929), pàg. 48-50.

26. Manuel VEGA I MARCH, «Dictamen del comitè d’estudis per al projecte de la Segona Exposició...», *Arquitectura y Construcción*, 10-X1909, pàg. 306-312.

moviment intel·lectual, polític i cultural va ser el descobriment del Mediterrani. En aquest sentit, l'Exposició suposava una nova ocasió per ordenar la façana marítima del vessant sud-oest del massís –tot i que ja ho havia intentat prèviament Frederic Armenter amb l'avantprojecte d'urbanització del Pla de Llobregat. D'altra banda, la millora de la connectivitat entre Montjuïc i la resta de la ciutat es presentava com una oportunitat que havia de convertir la plaça d'Espanya en un nou referent econòmic i comercial, suplantant així el paper que la plaça de les Glòries Catalanes havia jugat en els projectes de Cerdà i de Jaussely, respectivament²⁷; una idea aixopluc de les plantejades per Rubió i Tudurí el 1935.

Pere Voltes Bou va descriure més detalladament els fets que envolten la transformació urbana de Montjuïc al llarg del període cronològic 1859–1935. Aprofundint en la perspectiva historicista, l'insigne historiador va explicar quins eren els plans urbanístics per a la doble Exposició de 1913, tant de caire general com sectorial, obviant els projectes de Josep Puig i Cadafalch, Guillem Busquets, Manuel Vega March, Lluís Domènech i Muntaner, August Font i Enric Sagnier, en un text acompanyat de nombroses notes a peu de pàgina en les quals sovint s'indiquen les fonts primàries consultades.²⁸

Els resultats del pla Amargós van ser presentats a l'Ajuntament el dia 17 de gener de 1894, i el mateix Pere Voltes puntualitzava el següent:

Comprende el proyecto toda la montaña y está limitado por un paseo que cierra la prolongación de las calles de las barriadas de Ensanche de San Beltrán, de la Fransa y otras. Asimismo limitan el proyecto la prolongación de la calle de las Cortes y el proyectado paseo de la Industria. La barriada del Port aparece urbanizada y dividida en manzanas. Del pie de las distintas vertientes de la montaña parten varios paseos que unen entre sí en otro paseo que limita la primera zona militar del castillo.²⁹

Per la seva banda, Francesc Carreras i Candi, en el seu volum dedicat a Barcelona dins la *Geografia General de Catalunya*, va realitzar un estudi històric documentat sobre la formació urbana de Barcelona. En aquest estudi sorprèn l'escassetat de dades en relació amb les etapes més recents de la història, i concretament de la renovació urbana posterior a Cerdà. No obstant això, Carreras i Candi comentava, entre altres coses, les vicissituds dels inicis urbanístics de Montjuïc:

Se proyecta fer-hi una exposició d'indústries elèctriques, qual entrada serà la vella Creu Cuberta, començant en les terres ahont acamparen el barcelonins en 1821. En Janer de 1916 s'axaplanava part d'una gran vía central de 3 kilòmetres, des del carrer de Mèxich al tir de coloms de Miramar, que passa junt al parch de Laribal y figura en lo projecte d'En Joseph Amargós d'urbanisació de Montjuich, acceptat per l'Ajuntament en Març de 1894 y rebutjat per la tècnica militar. L'origen

27. Nicolau Maria RUBIÓ I TUDURÍ, *La Plaça d'Espanya, centre actiu de Barcelona*, 1930, pàg. 6-7, 9-11 i 22-23. Pel que fa al concurs per urbanitzar la part baixa del Parc de Montjuïc de 1935, consulteu: «Calen "Idees"», *La Veu de Catalunya*, 27-I-1935; «Concurs d'Idees», *La Humanitat*, 27-I-1935; «Idees per a Montjuïc», *La Veu de Catalunya*, 6-II-1935; «Concurso de Ideas», *La Vanguardia*, 6-II-1935; «Concurs d'Idees per a la urbanització... del Parc de Montjuïc», *Arquitectura i Urbanisme*, s.d.-VI-1935, pàg. 9-17.

28. Pedro VOLTES BOU, *Historia de Montjuich y su castillo*, Barcelona, Ayuntamiento de Barcelona, 1960, pàg. 178-200.

29. VOLTES, *Historia...*, pàg. 174.

d'aquest projecte està en la Llei del 26 Juliol de 1892, adicinat al plan general, dit d'Ensanxe, la montanya de Montjuhich. Però los estudis del arquitecte Amargós eran sols de la part baixa de la montanya, en lo que respectava a la part mitjana o destinada a jardins, lo R. D. de 17 Novembre 1908 ordenà al Ajuntament que vingués a un acort ab l'estament militar, per realisar un plan d'urbanisació, que formà tot seguit nostre Municipi. Encara que lo Govern no l'haja aprovat, l'Ajuntament urbanisa ara dita montanya, amparant-se a l'autorisació de fer-hi jardins que se li concedí en la Llei de 16 de juliol 1914. Actualment (Febrer de 1916) no està determinat res en definitiva, havent pres peu del projecte Amargós, un poch modificat, per desenrotllar-hi un nou plan de distribució de montanya relacionat ab la projectada exposició elèctrica.³⁰

En el paràgraf anterior s'observa com el desplegament del pla Amargós va ser llarg i complex, perquè afectava les zones polèmiques del castell. Davant d'això, l'Ajuntament va sol·licitar a la Presidència del Consell de Ministres espanyol la supressió de les zones polèmiques de Montjuïc, així com la cessió del castell, a favor de la iniciativa privada dels propietaris dels solars afectats. Posteriorment, Francesc Cambó va encarregar a Amargós la represa del projecte del Parc de Montjuïc, designada d'utilitat pública per llei del 16 de juliol de 1914. Un any després, Josep Puig i Cadafalch presentà un estudi inclusiu del massís. L'accés a la muntanya es feia de la mateixa manera que en l'actualitat: per una plaça circular i porticada (avui encara trobem les escalinates que configuren els espais oberts de descans amb bancs de pedra i de ferro). Alexandre Cirici parlava amb eloqüència del seu pensament urbà:

Su ciudad ideal se transformaba en una ciudad monumental, donde la opulencia se manifestada en espléndidos elementos representativos.³¹

La primera Guerra Mundial va provocar el retard de les obres i, en conseqüència, es va fixar com a nova data d'inauguració el 1929. Aleshores, el projecte inicial de Puig i Cadafalch es va desdoblar en tres àrees d'actuació diferents: la primera, corresponent a la secció espanyola, va ser encarregada conjuntament als arquitectes Josep Puig i Cadafalch i Guillem Busquets; la segona, coincidint amb la secció internacional d'indústries elèctriques, va ser assignada als arquitectes Manuel Vega March i Lluís Domènech i Muntaner; i la tercera, pertanyent a la secció de Miramar, va ser confiada a August Font i Enric Sagnier.³²

Agustí Duran i Sanpere, un altre capdavanter en els estudis sobre la ciutat, va publicar *Barcelona i la seva història* entre el anys 1972 i 1975, un recull i compendi en tres volums dels seus treballs i estudis publicats en molt diversos mitjans. En aquesta obra presentava una temàtica variada, abastant diverses qüestions del passat històric de Barcelona, des de la crònica de les excavacions de l'antiga Barcino romana fins a l'urbanisme del segle XIX. Per tant, en les seves pàgines ben poca cosa podem trobar sobre la història urbana de Montjuïc; només s'hi recullen breus comentaris sobre la importància de l'Exposició vers la ciutat:

30. Francesc CARRERAS I CANDI, *Geografia General de Catalunya, Vol. IV. Ciutat de Barcelona*, Barcelona, Edicions Catalanes, 1980 (1a ed. 1915), pàg. 975.

31. Alexandre CIRICI, «La arquitectura de Puig i Cadafalch», *Cuadernos de Arquitectura* (Barcelona), 63 (1966), pàg. 49.

32. CARRERAS I CANDI, pàg. 975.

Les Exposicions Universals que hi tingueren lloc el 1888 i el 1929 difongueren la fama, les possibilitats, les característiques de les noves organitzacions, la modernitat de les perspectives urbanes i la bellesa dels seus contorns [...] ¿I què direm dels certàmens internacionals de 1888 i de 1929 com a estimulants urbanístics? La major part de les millors avingudes de la ciutat els han de reconèixer com a parc i jardins [...] La segona exposició deixà també en el territori de l'antic Hostafranchs el senyal del seu pas, amb la urbanització monumental, el 1929, de la plaça d'Espanya i del parc de Montjuïc.³³

Un projecte més ambiciós era la *Història de Barcelona* publicada per l'editorial Aedos el 1975, encarregada a Duran i Sanpere. En un primer moment, s'havia pensat de fer una recapitulació de la seva obra anterior, és a dir, una síntesi del seu coneixement sobre la ciutat antiga, moderna i contemporània. Finalment, va ser escrita en col·laboració amb altres autors i només se n'arribà a publicar el primer volum, que finalitzava amb la Barcelona del cinc-cents.

Per Alexandre Cirici, en la seva obra *Barcelona, pam a pam*³⁴ (un llibre en el que no compon una veritable història de Barcelona, sinó una guia temàtica de la ciutat, i que per això no aporta noves dades al debat científic sobre els inicis urbanístics de Montjuïc), la muntanya esdevé un lloc d'interès turístic per excel·lència i representa la suma de tots els esforços per convertir Barcelona en una gran capital moderna i cosmopolita.

L'estudi de la ciutat i/o història urbana.

Un equilibri entre la investigació i la divulgació

Aquest apartat pretén explicar la història urbana de Montjuïc a partir de la compilació bibliogràfica dels darrers cinquanta anys. Per dur a terme aquesta tasca s'ha optat per incloure-hi només els treballs més significatius, sovint escrits amb rigor científic i voluntat divulgadora, és a dir, amb capacitat per construir discursos coherents i ben documentats. De fet, és el sentit crític, però sobretot la fidelitat documental, el que permet diferenciar entre una recerca històrica i un treball científic. A continuació, es detallen els principals arxius on es troben dipositades les fonts primàries relacionades amb el tema: Arxiu del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya de Barcelona (COAC), Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB), Arxiu Municipal Contemporani de Barcelona (AMCB), Oficina d'Informació Urbanística de l'Ajuntament de Barcelona i Servei de Patrimoni Arquitectònic Local. A l'hora d'explicar la bibliografia s'han fet salts temporals per tal que l'argument sigui més entenedor.

El 1974 Cistere Domingo va facilitar algunes dades no gaire lligades sobre la urbanització de Montjuïc arran de l'Exposició de 1929, però sense gaire interès per

33. Agustí DURAN I SANPERE, «La formació d'una gran ciutat», dins *Barcelona i la seva història*, vol. I, Barcelona, Curial, 1975, pàg. 226, 578 i 660.

34. Alexandre CIRICI PELLICER, *Barcelona, pam a pam*, Barcelona, Teide, 1971, pàg. 113-140. Carles Soldevila així ho expressava vint anys abans, vegeu Carles SOLDEVILA, *Guia de Barcelona*, Barcelona, Destino, 1951, pàg. 234.

explicar els plans urbans de la ciutat anteriors a l'esmentat certamen.³⁵ Dos anys després, Ignasi Solà-Morales estudià l'esdeveniment com a instrument de política urbana. Dit d'una altra manera, com a catalitzador urbà; la Barcelona posterior a Cerdà ha de recórrer a aquests esdeveniments per tal de mobilitzar els recursos necessaris per executar actuacions urbanístiques a gran escala, però també per projectar la ciutat vers l'exterior.³⁶ I així ho expressen els autors del llibre *Barcelona, 1888-1988*:

Al marge del seu interès comercial, l'Exposició tenia uns atractius populars indubtables, no solament per la monumentalitat de la urbanització i els edificis de Montjuïc, sinó també per les novetats de la ciutat [...] La plaça d'Espanya, porta d'entrada a l'Exposició, va convertir-se en un centre de comunicacions de primer ordre. A l'entorn seu van urbanitzar-se el carrer Lleida, l'avinguda Mistral, la Gran Via fins a l'Hospitalet i l'eix del carrer Tarragona i la Infanta Carlota fins a la plaça Francesc Macià... així com la prolongació de la Diagonal des de la plaça Francesc Macià fins al palau de Pedralbes.³⁷

Per tant, l'Exposició és el millor pretext –per no dir excusa– per transformar l'estructura urbana de la ciutat, tal com argumenta Javier Monclús.³⁸

Poc després, Emili Hernández-Cros va escriure un article titulat «La Segunda Exposición Universal de Barcelona: cinco flash-backs», on s'analitzaven per primera vegada els primers intents d'ocupació de la muntanya, des del pla Cerdà fins a la represa del Parc de Montjuïc, passant pels diversos projectes de l'arquitecte Josep Amargós. També aclareix alguns aspectes de l'Exposició i, més específicament, de la urbanització de la plaça d'Espanya.³⁹ Aquest escrit va ser revisat i ampliat el 1980, amb la incorporació de noves referències documentals i bibliogràfiques.⁴⁰ Malgrat l'esforç per remetre una explicació raonada, ambdós articles donen informació imprecisa i, en molts casos, no s'indica la referència documental emprada. Amb tot, d'aleshores ençà, la bibliografia és un “conglomerat” de les dades facilitades per aquest autor, amb algunes excepcions, com per exemple el llibre *L'exposició internacional de Barcelona, 1914-1929. Arquitectura i ciutat*, escrit per de Solà-Morales el 1985.⁴¹

35. M. Concepció CISTERE DOMINGO, *La Exposición Internacional de Barcelona de 1929*, Tesi de llicenciatura dirigida per Emilio Giralt, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1974 (inèdit).

36. Ignasi DE SOLÀ-MORALES, *L'Exposició Internacional de Barcelona com a instrument de política urbana*, Barcelona, Ariel, 1976, pàg. 139-145.

37. Jaume FABRE i Josep Maria HUERTAS, *Barcelona, 1888-1988*, Barcelona, Publicacions de Barcelona, 1988, pàg. 225 i 250.

38. Javier MONCLÚS, *Exposiciones internacionales y urbanismo. El proyecto Expo Zaragoza 2008*, Barcelona, Edicions de la Universitat Politècnica de Catalunya, 2006, pàg. 46-49. En aquesta mateixa línia, vegeu Carles CARRERAS, «Barcelona de 1929 a 1992, del pasado hacia el futuro», dins Ramon GRAU (Coord.), *Exposición Universal de Barcelona. Libro del Centenario 1888-1988*, Barcelona, L'Avenç, 1988, pàg. 381-385; Manuel GUARDIA i Albert GARCIA ESPUCHE, «1888-1929. Dos exposiciones, una misma ambición», dins Alejandro SÁNCHEZ, *Barcelona, 1888-1929. Modernidad, ambición y conflictos de una ciudad soñada*, Barcelona, Alianza Editorial, 1994, pàg. 34 i 40.

39. Emili HERNÁNDEZ-CROS, «La Segunda Exposición Universal de Barcelona: cinco flash-backs», *Cau* (Barcelona), 57 (juny de 1979), pàg. 40-45.

40. Emili HERNÁNDEZ-CROS i Miguel USANDIZAGA, «L'Exposició de la muntanya perduda. Precisions sobre la urbanització de Montjuïc: 1959-1929», *L'Avenç (Grans Temes)*, 3 (1980), pàg. 18-49.

41. Ignasi DE SOLÀ-MORALES, «L'Exposició Internacional de Barcelona: 1914-1929», *Arquitectura i Ciutat*, Barcelona, Fira de Barcelona, 1985.

Aquell mateix any s'edità els *Inicis de la urbanística municipal de Barcelona. Mostra dels fons municipals de plans i projectes d'urbanisme 1750-1930*. Aquest llibre fa una acurada síntesi del projecte de l'Eixample de Cerdà, de les circumstàncies polítiques i culturals que van originar el Pla d'enllaços de Jaussely, així com alguns aspectes més rellevants de la història urbanística de Montjuïc entre els anys 1871 i 1935, i tot això a partir d'una esplèndida compilació de plànols, alguns d'ells inèdits⁴² (com els del concurs per urbanitzar la part baixa del Parc de Montjuïc de 1935, que tenien la finalitat de resoldre els problemes d'aprofitament dels solars ocupats pels edificis provisionals de l'Exposició; un concurs al que es van presentar 54 treballs, dels quals van resultar premiats els projectes de: Manel Baldrich i Josep M. Bassols, Josep Danès Torres, i M. Niubó Munté⁴³).

Amb la seva tesi doctoral *Problemática urbanística y arquitectónica en torno a la exposición internacional de Barcelona de 1929*⁴⁴, i altres publicacions posteriors, com ara l'article «Los proyectos urbanísticos para la plaza de España», Carmen Grandas intentà arrodonir i completar el discurs teòric sobre l'arquitectura i l'urbanisme de l'esmentada Exposició i aportà noves dades en relació amb els projectes urbanístics de Ferran Romeu i Antoni Darder, respectivament. Així, ens explica com, a partir de la idea de celebrar la doble Exposició de 1913, l'Ajuntament va començar a treballar en la urbanització de la muntanya a partir dels plànols dels arquitectes Puig i Cadafalch i Guillem Busquets. Malgrat això, la Junta Directiva de l'Exposició va encarregar la realització d'un avantprojecte de reforma i millora de la plaça d'Espanya a Ferran Romeu i Ribot cap el 1920. A l'estudi d'aquest en va seguir un altre que, executat per Antoni Darder el 1926, pretenia resoldre definitivament les alineacions i la xarxa d'enllaços de la plaça per l'esdeveniment que havia de tenir lloc l'any 1929.⁴⁵

En el llibre *Montjuïc, la muntanya de la ciutat*, Estanislau Roca presentà una reconstrucció històrica de Montjuïc. O, millor dit, un estudi del «procés de construcció física de la muntanya». Es pretenia, així, posar en relleu l'evolució i importància del massís dins de la ciutat, i tot això per mitjà d'un recull bibliogràfic esplèndid.⁴⁶ I amb el mateix rigor metodològic i capacitat comunicativa va sorgir, en el marc de la *Història dels barris de Barcelona*, el segon volum dedicat al districte Sants–Montjuïc, publicat conjuntament per l'Ajuntament de Barcelona i la Fundació Enciclopèdia Catalana entre els anys 1997 i 2000,⁴⁷ una publicació que s'ha caracteritzat per ser una revisió

42. Manuel TORRES I CAPELL, Josep LLOBET I BACH i Jaume PUIG I CASTELLS, *Inicis urbanístics de la urbanística municipal de Barcelona...*, Barcelona, Diputació de Barcelona–Corporació Metropolitana de Barcelona, 1985, pàg. 245-268.

43. TORRES, LLOBET i PUIG, *Inicis urbanístics...*, pàg. 266-267.

44. Carme GRANDAS SAGARRA, *Problemática urbanística y arquitectónica en torno a la exposición internacional de Barcelona de 1929*, Tesi de llicenciatura dirigida per Santiago Alcolea Gil, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1986, i publicada posteriorment sota el títol *L'Exposició Internacional de Barcelona de 1929*, Barcelona, Llibres de la frontera, 1988. Darrerament aquesta autora ha publicat «Arquitectura para una exposición: Barcelona 1929», *Artigrama* (Saragossa), 21 (2003), pàg. 105-123.

45. Carme GRANDAS SAGARRA, «Los proyectos urbanísticos para la plaza de España», *D'Art* (Barcelona), 13 (1987), pàg. 225-241.

46. Estanislau ROCA I BLANCH, *Montjuïc, la muntanya de la ciutat*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1996. Un resum d'aquest llibre és l'article «Barcelona, filla de Montjuïc», *Barcelona. Metròpoli Mediterrània, Quaderns Centrals*, 61, pàg. 38-41.

47. Carles CARRERAS, Jaume FABRA, Josep Maria HUERTAS i Mercè TATJER, «Els barris dels districte de Sants–Montjuïc», dins Ramon ALBERCH (Coord.), *Els barris de Barcelona*, vol. II, Barcelona, Ajuntament de Barcelona–Enciclopèdia Catalana, 1997–2000, pàg. 109-119.

exhaustiva dels continguts de l'obra *Tots els barris de Barcelona* de 1977 i 1978.⁴⁸ Una altra obra amb voluntat científica però alhora divulgativa fou la *Historia de Barcelona* dirigida per Jaume Sobrequés i escrita per diversos autors de diferent inclinació. Entre aquestes aportacions, n'hi ha de veritablement meritòries, degudes respectivament a la capacitat crítica de Manuel Torres i Capell⁴⁹ i d'Àngel Calvo.⁵⁰ Totes aquestes publicacions no aporten res de nou sobre l'objecte d'estudi, malgrat que en són una síntesi magnífica.

Pocs estudiosos actuals han escrit sobre el tema. Tanmateix, Guillem Fernández, en diverses ocasions, ha reivindicat la importància de la figura de l'arquitecte Josep Amargós dins de la conjuntura urbanística Barcelona vinculada amb Montjuïc, a més de recollir els plànols i projectes per a l'Exposició Internacional de 1929, tot aportant-hi nombrosos documents inèdits que de ben segur reforçaran futures línies de reflexió i investigació.⁵¹

S'ha pogut comprovar al llarg d'aquest escrit com la historiografia està condicionada per diverses simpaties polítiques i ideològiques, i poden donar interessants matisos al voltant de la interpretació urbanística de Montjuïc, així com de la ciutat en general, i més quan coincideixen els autors de la bibliografia amb alguns dels executors dels projectes. També que l'evolució urbana de Montjuïc no ha estat un tema central per als estudiosos, malgrat l'abundant documentació existent i l'especial rellevància d'aquesta en la geohistòria de Barcelona.

48. Jaume FABRA, Josep Maria HUERTAS, *Tots els barris de Barcelona*, Barcelona, Edicions 62, 1977–1978.

49. Manuel TORRES I CAPELL, «L'estructura urbana de Barcelona. De les annexions a la fi de la Guerra Civil», dins Jaume SOBREQUÉS (Coord.), *Història de Barcelona*, vol. VII, Barcelona, Ajuntament de Barcelona–Enciclopèdia Catalana, 1991–2001, pàg. 45-58.

50. Àngel CALVO, «Activitats econòmiques », dins Jaume SOBREQUÉS (Coord.), *Història...*, vol. VII, pàg. 153-158.

51. Guillem FERNÁNDEZ-GONZÁLEZ, «Josep Amargós Samaranch i els primers intents d'urbanitzar Montjuïc, 1887-1914», *Butlletí, Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 2010 (en premsa); del mateix autor, «La urbanització de la plaça d'Espanya de Barcelona entre els anys 1920 i 1926 (projectes i plànols)», *Butlletí, Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 2010 (en premsa); i també, «La plaça d'Espanya de Barcelona: un capítol rellevant dins de la conjuntura urbana de Montjuïc», *Biblio3w. Revista Bibliogràfica de Geografia i Ciències Socials*, 2011 (en premsa).